

Din Adamı-Çevirmen Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung'a Çeviri Sosyolojisi Perspektifinden Bakmak

Sevcan YILMAZ KUTLAY

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, İngilizce Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı, İstanbul Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7841-3513>

ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

skutlay@marmara.edu.tr

Atıf Bilgisi

YILMAZ KUTLAY, Sevcan. "Din Adamı-Çevirmen Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung'a Çeviri Sosyolojisi Perspektifinden Bakmak". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 53 (Bahar 2025), 563-583.

Geliş Tarihi	11.02.2025
Kabul Tarihi	02.04.2025
Yayın Tarihi	12.07.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Kültürlerarası etkileşim aracı olarak çeviri, üretildiği ve alımlandığı bağlamın tarihî ve toplumsal koşullarıyla şekillenir. Tarih boyunca toplumsal aktörler ya da çeviribilim terimiyle ifade edecek olursak “çeviri eyleyicileri” (failleri/agents) çeviri etkinlikleri aracılığıyla içinde bulundukları toplumun kültürel planlamasına bazen metin ve eser seçimi bazen de çeviri sürecinde aldıkları kararlar veya çevirinin nasıl alımlanacağıyla ilgili çabalarıyla şekil vermiştir. Bu kişiler genellikle çevirmenlik görevinin yanı sıra onlara toplumda güçlü bir konum sağlayan başka iş ya da ünvana da sahip olabilmektedir. Eski Uygurların yerleşik hayata geçmeleri ve beraberinde Budizm’i kabul etmeleri sürecinde de toplumsal ve kültürel planlama etkinliklerinde çeviri eserlerden yararlanılmıştır. Dönemin kanon niteliğindeki önemli dinî eserlerini çeviren din adamı-çevirmen Beşbalıklı Şiygko Şeli Tutung da sözü edilen çeviri eyleyicilerine örnek verilebilir. Beşbalıklı Şiygko Şeli Tutung çeviri norm ve kararlarıyla dikkat çeken, görünür ve etkin bir çevirmendir. Şiygko Şeli Tutung’un çevirdiği erek metinlerde ekleme, çıkarma ve toplumun eski dinî inancına gönderme yapma gibi yerleştirici ve erek odaklı stratejiler saptanmıştır. Çeviri sosyolojisi, kültürel ürünlerin kültürlerarası dolanımında sosyolojik koşulları ve bu süreçte belirleyici rol oynayan eyleyicileri konu edinir ve alan, habitus ve (ekonomik, kültürel, toplumsal ve simgesel) sermaye kavramlarıyla kültür ürünlerinin aktarımını eyleyicilerin rollerini de göz önünde bulundurarak inceler. Bu makalede, çeviri sosyolojisinin terimleri ve din sosyolojisinden yararlanılarak Beşbalıklı Şiygko Şeli Tutung bir çeviri eyleyicisi olarak incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Şiygko Şeli Tutung, çeviri sosyolojisi, habitus, Eski Uygurlar.

Looking Into The Clergyman-Translator Shinjo Sheli Tutung Of Bashbalık From The Perspective Of Translation Sociology

Sevcan YILMAZ KUTLAY

Assoc. Dr., Marmara University (Faculty of Humanities and Social Sciences,
Department of Translation and Interpreting, Division of Translating and
Interpreting in English), Istanbul Turkey.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7841-3513>

ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

skutlay@marmara.edu.tr

Citation

YILMAZ KUTLAY, Sevcan. "Looking Into The Clergyman-Translator Shinjo Sheli Tutung Of Bashbalık From The Perspective Of Translation Sociology". *The Journal of Turkish Studies*, 53 (Spring 2025), 563-583.

Date of Submission	11.02.2025
Date of Acceptance	02.04.2025
Date of Publication	12.07.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

As a means of intercultural interaction, translation is shaped with the social and historical circumstances of the context in which it is produced and received. Throughout history, social actors - or with the terminology of translation studies, translation agents - have shaped the cultural planning of the society they live in through their translation activities. They have done it sometimes with their choice of texts and works, and sometimes through the decisions they make in the translation process and/or their efforts to determine the reception of the translation. In addition to their role as translators, these individuals often held other jobs or titles that gave them a powerful position in society. During the settlement of the Ancient Uighurs and their conversion into Buddhism, translated works were used in social and cultural planning activities. The clergyman-translator Shingko Sheli Tutung of Beshbalik, who translated important canonical religious works of that period, can be given as an example of the aforementioned translation agents. Shingko Sheli Tutung of Bashbalik is a visible and active translator who draws attention with his translation norms and decisions. In the target texts translated by Shingko Sheli Tutung, domestication and target-oriented creative strategies such as additions, deletions and references to the old religious beliefs of the community were found. The sociology of translation deals with the sociological conditions of the intercultural circulation of cultural products and the agents who play a decisive role in this process. The concepts of field, habitus and (economic, cultural, social and symbolic) capital are used to analyse the role of agents in the transfer of cultural products. In this article, as an agent of translation, Shingko Sheli Tutung of Bashbalik will try to be analysed with the help of translation sociology and the sociology of religion.

Keywords

Shingko Sheli Tutung, translation sociology, habitus, the Old Uighurs.

1. Din Değişimi Süreçlerinde Çevirinin ve Çevirmenin Rolü

Kültürel ürünlerin çeviri aracılığıyla uluslararası dolanımı ve bu dolanımın koşulları Pierre Bourdieu'nün özellikle dikkat çektiği kültürel bir yolculuktur. Çeviri sosyolojisi, uluslararası kültürel alışveriş alanlarının yapı ve koşullarını, siyasi ve ekonomik kısıtlamalarını, bu süreçte aracı rolündeki eyleyicileri konu edinir (Heilbron&Sapiro, 2007: 95). Toplumlar arasındaki kültürel alışverişi etkileyen üç temel faktörden söz edilebilir: siyasi, ekonomik ve kültürel koşullar. Çeviribilimci Giselle Sapiro'ya (2008a) göre, edebiyat eserleri gibi simgesel ürünlerin üretim ve dolanımı bazen ideoloji ve/ya siyasi amaçlarla şekillenirken bazen de sadece ticari kazanç odağında gerçekleşebilir. Kaynak ve erek kültürdeki kültürel alanların yapıları, kültürel alışveriş biçimleri ve normları aktarım (transfer) sürecinde belirleyici rol oynamaktadır (Heilbron&Sapiro, 2007: 97).

Eski Uygurların yerleşik hayata ve Budizm'e geçme sürecindeki etkinlikler ve kültürel alışverişler de İpek Yolu coğrafyasının o dönemdeki ticari ve siyasi etkinlikleri bağlamında değerlendirilmelidir. Orta Asya, Uzak Doğu, Akdeniz ve Avrupa'yı birbirine bağlayan İpek Yolu ekonomik, kültürel ve siyasi açıdan etkileşimi tetikleyen özel bir coğrafi alandır. Basmıl ve Karluklarla beraber Göktürk Devleti'ne son veren Uygurlar daha sonra Karluklardan ayrılarak Ötüken'de Kutluğ Bilge Köl Kağan'ı başa geçirerek Ötüken Uygur Devleti'ni kurmuşlardır (Eraslan, 2023: 32). Yerleşik hayat, yeni bir kültür paradigmasını beraberinde getirmiştir. Çin ile yakın ticari ve siyasi ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Böğü Kağan döneminde Manihaizm'in devlet dini olarak kabul edilmesi bir dönüm noktası olmuştur (Keskin, 2022: 33). M.S. 840 yılında Kırgızlar'ın Ordu Balık şehrini ele geçirerek kağanı öldürmesiyle Ötüken Uygur Devleti son bulmuştur. Uygurların bir kısmı bugünkü Çin'in Kansu eyaletine bir kısmı da İç Asya'ya, Tarım havzasına göç etmişlerdir (Eraslan, 2023: 32). Tarım havzasında yerleşilen Turfan, Beş Balık, Koçu ve Kuça hem ticaret hem de kültür merkezi olarak tanımlanabilir (Eraslan, 2023: 33). M.S. 840 yılında Uygurların bir bölümü Kansu Uygur Devleti'ni kurarken bir bölümü de Koçu Uygur Devleti'nin kurmuştur. 10. Yüzyılın ikinci yarısı ve 11. Yüzyılın başlarında Budizm, Uygurlar arasında Manihaizm'den daha yaygın olmaya başlamıştır (Keskin, 2022: 35). Koçu Uygur Devleti 1209 yılında, Kansu Uygur Devleti ise 1226 yılında yıkılmıştır. Eski Uygurlarda mabetler,

mağaralar kütüphane ve çeviri bürosu işlevi görmüştür (Ülken, 2020: 19). Koçu Uygur Devleti’nde inşa edilen Budizm tapınaklarının sayısındaki artış Eski Uygurları ziyaret eden seyyahların ve din adamlarının dikkatini çekmiştir (Veli, 2022: 66). Buraları ziyaret eden din adamları Budizm’in kanon niteliğindeki önemli dinî ve edebî kaynak metinleri beraberlerinde getirmiştir. İpek Yolu coğrafyasında ticaret hareketliliği birçok din, dil ve milletin birbiriyle etkileşime girmesine yol açmıştır. Bu açıdan İpek Yolu coğrafi anlamda bir alan olduğu gibi, sosyolojik anlamda da bir kültür alanıdır denilebilir.

1.1. Çeviri Sosyolojisi’nde “Habitus” Kavramı

Pierre Bourdieu, kültürel pratiklere ve kültür üretimine toplumsal ve tarihsel bağlamları dâhilinde ve analitik bir bakışla yaklaşmaktadır. Bourdieu, “kültürel üretim alanında simgesel malların üretiminin, dolaşımının ve tüketiminin toplumsal koşullarına” odaklanmaktadır (2023: 22). Toplumsal bir üretim olarak kültürü incelerken, kültürel ürünlerin üretim, dolanım ve tüketim süreçlerinde estetik değer ve kanon oluşumu, maddi ve/ya simgesel iktidar biçimleri, beğeniler, sınıflandırmalar ve algılama ve/ya alımlama biçimlerine dikkat çekmektedir (*a.g.e*). Sadece metinler değil, metinlerin üretimini, dolanımını ve tüketimini etkileyen toplumsal yapılar da dikkate değerdir. Örneğin, belli bir eserin okunmaya ve/ya başka bir dile çevrilmeye değer bir edebiyat eseri olarak görülmesine kimin/neyin sebep olduğu çeviri sosyolojisi için bir inceleme konusudur. Bourdieu’ye göre bilimsel analiz, “eserlerin veya söylemlerin mekânı ile onları üretenlerin işgal ettiği konumların mekânını birbiriyle bağlantılandırmaya çalışmalıdır” (2023: 26). Öznelerin, eyleycilerin konum ve statüleri, dâhil oldukları gruplar ve ilişkiler kültür alanını şekillendirecek kararları alıp alamayacaklarını etkilemektedir.

Bourdieu’nün sosyolojik çerçevesinin önemli terimlerinden biri “habitus”tur. Habitus, “pratikleri ve algıları türeten bir yatkınlıklar kümesi” ve bazen de “pratik duygusu” olarak tanımlanabilen toplum ve birey tarafından “yapılandırılmış yapılar”dır (Bourdieu, 2023: 16). Bourdieu’nün habitus kavramı, birey ve toplumu zıt anlamlı iki kavram olarak değil birbirinin içine ayrılamaz bir biçimde geçmiş iki paydaş olarak görmektedir. Dışarıdan gelen toplumsal olguları içselleştiren ve içsel bireysel özelliklerin

nasıl bir davranış biçimi olarak dışarı çıkacağını belirleyen habitus, yaratıcı ve üretken bir repertuar gibi işlev görmektedir. Toplumsal bir özne olarak birey yeni bir durum, ürün, konu ya da olayla karşılaştığında onu kendi bildikleriyle sentezlemek ve yeniliğe karşı bir tutum geliştirmek için önceki deneyimlerinden gelen birikimiyle çözümler üretir. Bireyin deneyimleri, toplumdaki konumu ve kişisel yatkınlıklarından oluşan bu dinamik repertuar habitustur. Bu şekliyle, bireyin habitusu hem var olan davranış kalıplarının yeniden üretimini sağlayabilir hem de “yeniden üretilen eşitsizliklerin doğallaştırılmasına ve içselleştirilmesine” neden olabilir (Gorski, 2015: 75).

Çeviribilimci Zuhal Emirosmanoğlu, Bourdieu’ün (2002) düşüncelerin uluslararası dolaşımının toplumsal koşulları üzerine yazdığı makalesinde çeviri pratiklerinin eserlerin uluslararası dolaşımındaki entelektüel alışverişi sağlayan önemli araçlardan biri olarak öne çıktığına değinmektedir (2023: 546). Bourdieu’nün pratiklere, eyleme odaklanan kuramsal çerçevesi, habitus ve alan incelemesinin yanı sıra kültürel, toplumsal, ekonomik ve simgesel sermaye gibi kavramlarla şekillenmiştir. Böylelikle, kültürel alan ve kültürel alışverişi bütüncül ve bağıntısal yaklaşılabilmektedir (Emirosmanoğlu, 2023: 546).

Habitus sahibi eyleyicilerin eylemleri boşlukta gerçekleşmeyeceğinden Bourdieu, “alan” kavramını üretmiştir. Ona göre, kültür alanı ya da eğitim alanı gibi tüm toplumsal oluşumlarda, hiyerarşik konumlanmalar mevcuttur (2023: 17). Alanlar, yapılandırılmış ve ekonomi ve siyasetten bağımsız düşünülemeyecek yapılardır. “Yapılandırılmış yapı” ifadesi, bu alanları yapısalcıların betimlediği gibi kendi kendilerine ortaya çıkmış nesnel yapılar olarak değil toplumsal güç ve konum sahibi birileri aracılığıyla oluşturulmuş ve oluşturulmaya devam eden dinamik yapılar olarak görmektedir. Yapılar dinamiktir; çünkü eyleyiciler arası güç dengeleri değiştikçe alan da değişebilir. Eyleyiciler alanda bir konuma sahiptir ve alanın “çıkar ve kaynaklarının denetimi için birbirleriyle rekabet ederler” (2023: 18). Bourdieu’nün tarihsel analiz yönteminde iktidar alanı, edebiyat alanı ve üreticilerin habitusu olarak adlandırılabilir toplumsal gerçekliğin üç alanı beraberce incelenmektedir (2023: 32). Emirosmanoğlu, kültürel alanların tıpkı diğer alanlar gibi güç ve meşruiyet mücadeleleri içerdiğinin altını çizmektedir (2023: 545). Bourdieu’nün sermaye kavramını çeşitlendirmesi, sosyokültürel sermaye kavramıyla kültürel ürünlerin de

ekonomisine dikkat çekmesi kültürel alanın bu tür mücadelelerini anlamak açısından yararlı olmaktadır. Bu doğrultuda, bir kültürel alanda neyin değerli, okunmaya ve/ya çevrilmeye değer/layık olduğunu belirleyen ortak kabuller olduğu söylenebilir. Söz konusu sınıflandırmayı da alanda güçlü konuma sahip eyleycilerin yaptığını unutmamak gerekir.

1.2. Din Değişimi Süreçlerinde Çevirinin Rolü

Dinî ibadet ve ayinlerin çoğu sözlü ya da yazılı olarak dil aracılığıyla icra edildiğinden ve dinlerin yayılması anlatı ve söylemler üzerinden gerçekleştiğinden din olgusu, kaçınılmaz olarak dille bağlantılıdır. Bazı dinlerin sadece vahiy edildiği dilde yaşanması ve bu dile atfedilen kutsiyet de din ile dil ilişkisi de çeviri açısından dikkate değer bir konudur. Kutsal metin çevirilerinde çevrilebilirlik-çevrilemezlik kritik bir tartışmadır. Örneğin, Reform hareketinin İncil'in çevirilerin yapılmasıyla ivme kazandığı düşünülmektedir (Blumczynski ve Israel, 2018: 210). Hans Freyer, dinin içinde bulunduğu kültürler ile olan kaçınılmaz ilişkisini şöyle açıklamaktadır:

“Din ve ondan doğan toplulukların herhangi bir kültür çevresinde her türlü etkiden uzak, soyutlanmış olarak yaşayamayacakları, tersine, kültürel yaşayışın bütün bölümleriyle, başlıca hukuk, iktisadi düzen ve özellikle toplumun genel yapısı, yani zümreler, sınıflar ve benzeri toplumsal tabakalaşma çeşitleri ve doğal olarak siyasi yapı, yani devlet ile sıkı bir ilişki halinde bulundukları apaçık bir gerçekliktir (2016: 98).

Bu bakış açısı, din sosyolojisi alanının sosyolojinin bir parçası, alt alanı olarak var olma gerekliliğini de gözler önüne sermektedir. Bir topluluktaki dinî inançlar, dinî mücadele ya da çatışmalar kültürel yaşayışın her alanında etkisini gösterebilmekte ve kültürü dönüştürebilmektedir. Din değişimi süreçlerinde kültürler arası etkileşimler çeviri etkinlikleri ile hızlanır. Etkileşim gönüllü olabileceği gibi çeşitli güç ilişkileri içeren siyasi değişkenler de sürece etki edebilmektedir.

Farklı dinlerden kültürlerin, ülkelerin teması halinde, din değişimi benzeri süreçlerde “ideolojik konumlanmalar, çeviriyi yapan ve çeviriyi alımlayan arasında güç ilişkileri” söz konusu olabilmektedir (Blumczynski

& Israel, 2018: 211). Din değişimi için kutsal yazılı metinler kadar sözlü anlatılar ve ibadet pratiklerindeki dilsel öğeler de çeviriye ihtiyaç duymaktadır. Din değişimi, ilahiyat başta olmak üzere sosyoloji, antropoloji, edebiyat ve kültür çalışmalarını ilgilendirdiği gibi çeviribilimi de ilgilendirmektedir. Blumczynski ve Israel'e göre "dil ve çeviri; dinî bilgi, kimlik ve anlatılarının diller arası ve inanç toplulukları arası yapılandırılması ve inşasında kurucu bir rol oynar" ("a.g.m", 217). Eski Uygurlar da Budizm'e geçiş süreçlerinin ilk aşamasında kanon niteliğindeki dinî eserleri kendi dillerine çevirmiştir. Çevirisi yapılan edebiyat eserleri ve diğer kültürel metinler de kültürler arasındaki ilişkiyi pekiştirmiştir.

Türkler tarih boyunca Manihaizm, Budizm, Hristiyanlık, Müslümanlık gibi çeşitli dinleri benimsemiştir. Türk devletlerinin kurulduğu coğrafyaların jeopolitik önemi ve Türklerin kontrol ettiği şehirlerin ticaret merkezi oluşu da Türk toplumlarının dinî etkinliklerini şekillendirmiştir. Fuad Köprülü, Türklerin tarih boyunca çeşitli medeniyetlerle etkileşime girseler de "hiçbir zaman o medeniyetlere temessül etmedik[lerini]" fakat "bu muhtelif medeniyet unsurlarını kendi milli ruhları ile mezcederek kendi mizaç ve hususiyetlerine göre tamamıyla şahsi bir medeniyet vücuda getir[diklerini] savunur (2005: 46). Carter V. Findley de Avrasya'da yayılırken taşıdıkları kültürlerin Türk halklarını birleştiren bir etken olduğunu söyler ve söz konusu "karmaşık kültürel yapının özelliği hem devamlılık göstermesi hem de kendine yabancı unsurları özümseyebilmesi ve kendini dönüştürebilme[si]" olduğunu savunur (2019: 21). Findley, Medeniyetler Çatışması Kuramı'na da üstü kapalı olarak şu şekilde eleştiri getirir:

"Bugün, uygarlıkların güya onları ayıran fay hatlarında birbirleriyle çatıştığına dair ortalarda dolaşan müthiş senaryolar arasında, Türk halklarının çıktığı yolculuğun, bu kadar büyük ve ortak özellikleri paylaşan bir insan topluluğunun nasıl biçimlendiği, dünya tarihinde nasıl kendine bir yol açtığı ve belli başlı uygarlık eşiklerini fiilen geçerken kimliğini asla yitirmeden kendini nasıl dönüştürdüğüne dair öğretecek önemli dersleri vardır (2019: 39).

Findley'in, Türklerin uygarlık eşiklerindeki rolüyle ilgili yukarıda alıntılanan görüşleri dünya medeniyetinin kültürlerin beraberliğiyle oluştuğuna kanıt sunmaktadır. Dünya tarihinde tarihî, siyasi ve coğrafi etkenlerle karşılaşan toplumlar temas ettikleri kültürlerle kendi kültürlerini

uzlaştırmaya çalışmıştır. Ticaret yollarına ve merkezlerine hükmeden toplumlar kültürlerarası ilişkilerde kaçınılmaz olarak rol oynamışlardır. Türklerin etkin rolünün nedenleri, kurdukları devlet sayısı, tarih boyunca kontrol ettikleri bölgelerin jeopolitik önemi ve farklı kültürlerle gösterdikleri tolerans olabilir. Ahmet Caferoğlu da Türklerin din ve inançlardaki toleransının, önceki dil ve kültürlerine bağlılıklarının, yerleşik hayat ile göçebe hareketliliğinin özelliklerini dengeleme yeteneklerinin Eski Uygur Türklerini öne çıkardığını savunmuştur (1984: 150-151).

2. Bir Çeviri Eyleyicisi Olarak Rahip Çevirmen Şinjo Şeli Tutung

Murat Elmalı, Eski Uygurca eserlerin söz varlığı ve terminoloji açısından özgün olduklarını ve özellikle çeviri eserlerin hedef kitlenin ihtiyaçları ve alımlaması gözetilerek üretilmiş olduğunu belirtmektedir (2024: 46). Örneğin, din değişimi sürecinde çevirisi yapılan dinî metinlerin tövbe duaları, sūtra ve abhidharmalar gibi felsefi olanları ağır bir biçem ve dilbilgisel yapı içerirken yeni din değiştiren halkın gündelik hayatta kullanacağı metinler daha basit bir dil içermektedir (Elmalı, 2024: 46). Çevirilerdeki bu norm farklılığının çeviri etkinliğinin amacının erek kitleye yeni dinlerini öğretme temelli olmasının kaynaklandığı düşünülebilir.

Budizm'e geçiş sürecinde Eski Uygurlar yeni bir kanon üretmeye çalışırken çeviriden önemli ölçüde yararlanmışlardır. Elmalı, Uygurların Çinlilerden öğrendiği beş aşamalı çeviri sistemini kullandıklarını ve dil içi çeviriyi de buna ekleyerek altı basamaklı bir süreçte çeviri yaptıklarını savunmaktadır (2024: 38). Eski Uygurlar farklı kültürlerden metin ve çeviri yöntemleri ithal etmenin yanı sıra yabancı eyleyicileri de misafir etmişlerdir. Ayrıca Elmalı, Uygurların ilk çeviri eyleyicilerinin Soğd ve Tohar din adamları olduğunu savunur (2024: 38). Dönemin çeviri eyleyicileri arasında hâmi (*patronage*) olarak işlev gösteren ve çeviri bürolarının açılıp yönetilmesinde etkili olan imparator ve yöneticiler de dikkat çekmektedir (Elmalı, 2024: 39). Elmalı, Sui ve T'ang hanedanlıklarında uzman çevirmenlerden oluşan çeviri büroları bulunduğu ve her büronun "baş çevirmen, yabancı metni okuyan bir çevirmen, anlamı doğrulayan uzman, kâtip, Çinceye çevrilen yazılı metni doğrulayan uzman ve biçem düzelten uzman, müstensih ve Çinli bir redaktör" bulunduğunu aktarır (Elmalı 2024: 40 içinde Zieme 2000: 48).

Eski Uygurların Budist metinleri çevirerek yürüttükleri kanon oluşturma etkinlikleri M.S. 10. yüzyılda artarak Yuan Hanedanlığı döneminde en üst noktaya gelmiştir (Elmalı, 2024). Uygur çevirmenler dinî metin çevirilerinde sıklıkla rastlanan satır arası çeviri yöntemini kullanmakla beraber kimi zaman metinlerde kısaltma ya da genişletme yoluna da başvurmuştur (Elmalı 2024: 40 içinde Zieme 2000: 48; 51). Elmalı bu çevirilerdeki üslup, el yazısı farklılıkları ve söz dizimi değişikliklerine dayanarak çevirilerin tek bir çevirmen tarafından değil birden fazla kişi tarafından gerçekleştirildiğini savunmaktadır.

2.1. Şingko Şeli Tutung'un Çevirmen Habitusu

Tarih boyunca kültürlerarası alanlarda toplumsal değişim eyleyicisi olarak ön plana çıkan aktörlerin çoğu çevirmenlik işlerinin yanı sıra onlara kültürel, simgesel ya da ekonomik sermaye kazandıran başka bir role ve/ya konuma daha sahip olmuştur. Her ne kadar Eski Uygur çevirmenlerin adlarına ve özgeçmişlerine ilişkin bilgiler sınırlı olsa da bu dönem çeviri eyleyicileri arasında hakkında en çok bilgiye erişilebilen kişi Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung'dur. Din adamı ve çevirmen Şingko Şeli Tutung, Türkoloji alanında bilinen ve hakkında birçok araştırma ve çalışmalar yapılmış öne çıkan bir isimdir. Ancak, Türkoloji alanındaki söz konusu çalışmalar alanın dinamikleri gereği ŞŞT'nin¹ çevirilerindeki dil kullanımı ve genel, öncül çeviri normu üzerinedir. Disiplinlerarası çalışmaların birçoğunda yaşadığımız alanlar arası terim farklılıkları da mevcuttur. ŞŞT'nin çevirilerini değerlendirirken "serbest çeviri", "anlam çevirisi" gibi ifadeler kullanılmıştır². Türkoloji ve çeviribilim ortaklığında bu konuda yapılan ilk çalışma Uluhan Özalan ve Ebru Ak'ın (2017) "Hsüan Tsang Biyografisinin Eski Uygurca Çevirisinde Çevirmen Kararlarının Çağdaş Çeviri Kuramları Bakımından İncelenmesi" başlıklı makalesidir. Eski Uygurlardaki çeviri etkinlikleri üzerine bir diğer çalışma ise Sevcan Yılmaz Kutlay ve Uluhan Özalan'ın (2025) "Eski Uygurların Din Değiştirme ve Din

¹ Makale boyunca Şingko Şeli Tutung için ŞŞT kısaltması kullanılacaktır.

² Örneğin: harfiyen (literal) çeviri, anlam çevirisi, ses çevirisi, muhtasar (kısaltmalı) tercüme, ilaveli tercüme (SAYİT, Muhammetrehim, "Beşbalıklı Şingku Şali'nin Altun Yaruk'ta İzlediği Çeviri Yöntemleri". *Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uygurca Çalıştayı Bildirileri* 4-6 Haziran 2021, Yayına hazırlayan: Mustafa S. Kaçalin, Türk Dil Kurumu, Ankara 2022, 165-170).

Dili Oluşturma Sürecinde Çevirinin Rolü” başlıklı makalesidir. Bu makalede ise Türkoloji alanında Eski Türk Dili uzmanlarının çok iyi bildiği ama çeviribilim camiasında pek bilinmeyen ŞŞT çeviri sosyolojisi perspektifinden incelenmeye çalışılacaktır.

Tahminen 10. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ŞŞT’nin Xuangzang tarafından kurulmuş Budizm’in “*Vijñānavāda-wei shi*” okulundan bir Uygur bilgini, edebiyatçısı ve filozofu olduğu düşünülmektedir (Ayazlı, 2022: 191). ŞŞT’nin çevirdiği metinlerden günümüze ulaşanlar arasında en ilgi çekenleri *Altun Yaruk*, *Xuanzang’ın Yaşam Öyküsü*, *Sekiz Yüklemek* ve *Bin gözlü bin kollu Aryavalokiteşvara Buda* eserleridir (Kemal-Yunusoğlu, 2022: 127). ŞŞT’nin Eski Uygurların çeviri etkinliklerine katkısına geçmeden önce onun habitusuna bakmak faydalı olacaktır. Öncelikle adından başlayacak olursak, adındaki “Beşbalıklı” ifadesi yaşadığı şehre gönderme yapmaktadır. “Şeli” ve “Tutung” kelimeleri ise hem Uygurca ve Türkçe hem de İngilizce kaynaklarda farklı şekilde yazılmış olarak karşımıza çıkabilmektedir. Türkolog Peter Zieme “tutun” sözcüğünün 9.yüzyıl ve 10.yüzyılda Uygurlarda kullanıldığı düşünülen bir unvan olabileceğini iddia eder (2022: 311).

Eski Uygurların toplumda kültürel ve/ya simgesel sermayeye sahip önde gelen aktörlere “*ayagka tegimlig*” dediği bilinmektedir. Bu yazıda ŞŞT’nin “saygıdeğer bir üstat” olarak anılması onun toplum nezdinde kültürel ve simgesel sermayesine sahip bir çeviri eyleyicisi olduğuna bir işaret olarak değerlendirilebilir. Zieme, Lajos Ligeti’nin (1961) *Altun Yaruk* el yazmalarının ilk baskısının ön sözünde yazılanlara değinmesini de kanıt göstererek ŞŞT adının “Çince kökenli iki heceli bir rahip adı ile iki unvandan oluşan üç parçalı bir rahip adı” olarak betimlemektedir (2022: 307). Ligeti ve Annemarie von Gabain “Şingko” sözcüğünü “Moğolca “*singqu(n)*, “*ṭongqu*” ile karşılaştırmak istemiştir (Zieme, 2022: 308). İkinci sözcük olan Şeli ise “Sanskritçe *ācārya* (üstat) sözcüğünün Çinceye “*asheli*” olarak transkript edilmesi ve ilk hecesi düşerek *şeli*’ye dönüşmesiyle oluşmuş Hintçe kökenli bir sözcüktür (Zieme, 2022: 307; Hamilton.1984: 432). Üçüncü sözcük yani ikinci unvan “*tutung*”un ise “Çincece manastır ya da cemaat gözcülüğünün kademesini belirten ‘*doutong*’dan geldiği” düşünülmektedir (“a.g.m”). Huang Wenbi’nin bir şiirinde de şu ifade yer almaktadır: “*orun idisi ṭynkqw baxṭımız-ka*” (Üstadımız Şingko’ya, ülkenin efendisine)” (Zieme, 2022: 309). Çeviribilim açısından dikkate değer olan konu ŞŞT’nin ad ve sıfatlarının

kökünü ne olursa olsun adının söz konusu kültürlerarası alanda sahip olduğu simgesel ve kültürel sermayeye işaret eden unvanlardan oluşmasıdır.

ŞŞT'nin adı gibi tartışmalı olan bir diğer konu ise Uygur olup olmadığıdır. Türkolog Şinasi Tekin, bazı yabancı araştırmacıların aksine (örneğin A. Róna-Tas 2003) ŞŞT'nin Uygur olduğunu düşünür ve ona "Beşbalıklı *Burkancı bir Uygur bilgini*" olarak atıfta bulunarak *Altun Yaruk* (Altın Işık) kitabının çevirisine eklediği uzun bölümler nedeniyle onu "mütebahhir bir bilgin" olarak nitelendirmiştir (1966: 29-32; vurgu bana ait).

Bu noktada *Altun Yaruk* eserine değinmek gerekir. Burkancı (Budist) Uygurların yeni dinleriyle ilgili yazdığı eserlerden günümüze ulaşan ve üzerine en çok araştırma yapılan *Altun Yaruk Sudur* Eski Uygurca *tegzinç* de denilen 10 kitap ve 31 bölümden (veya Uygurca *bölük*) meydana gelen, Mahayana Budizmine ait bir "sütra"dır (Ayazlı, 2022: 191). Türkolog Akartürk Karahan'a göre eserin kaynak metni Sanskritçe olup 8. yüzyılda Çinceye, ardından 10. yüzyılda da Çince'den Eski Uygurcaya (ŞŞT tarafından) çevrilmiştir (Karahan, 2013: 276). Eski Uygurca tam adı ise "*altun önglög yaruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi*" ("altın renkli, parlak ışıklı, en üstün sütra hükümdarı") olup kısaca *Altun Yaruk* olarak anılmaktadır ("a.g.m"). *Altun Yaruk*, Budizm'in temelleri üzerine Buddha'nın konuşmalarını içerir ve bu eserin ilk bütüncül neşir çalışması Ceval Kaya tarafından yapılarak 1994 yılında *Uygurca Altun Yaruk: Giriş Metin ve Dizin* adıyla yayınlanmıştır.

Altun Yaruk adlı eserin sonunda ŞŞT tarafından çevrildiğine dair bir ifade bulunmaktadır (Sayit, 2022: 167). Budist metin çevirilerinde ketebe kaydında bazen çevirmenlerin adına rastlanabilmektedir. ŞŞT'nin *Altun Yaruk* ve Budist kanonun bir diğer temel eseri *Xuanzang Biyografisi* adlı kitabı Eski Uygurcaya çevirdiği düşünülmektedir. Ancak kendisinin çevirinin tamamını yapan tek çevirmen mi yoksa çeviri ekibinin başı ve editörü mü olduğu hakkında Türkologlar arasında görüş ayrılığı vardır. Örneğin, Röhrborn, ŞŞT "galiba tercümeleri kendisi yapmadı, ancak o tercüme işlerini organize eden kişi idi yani bir çeviri ekibinin şefiydi" demektedir (2022: 107). Günümüze ulaşan kaynak metinler ile çevirilerinin karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan farklı çeviri normları Röhrborn'un, ŞŞT'nin bütün metinleri bizzat kendisinin çevirmediği ancak bir tür çeviri

bürosu yöneticisi çalıştığı savına gerekçe olmuştur (Zieme: 2022: 310 içinde Röhrborn 1998: 255-260).

Her iki durum da Çeviribilim açısından kayda değer bir veri teşkil etmektedir. Öncelikle çevirmenlerin son söz yaparak “yan metin” üretmesi çevirmenin görünürlüğü açısından dikkate değer bir bulgudur. Çevirilerin bir ekip halinde yapıldığı varsayılan senaryoda ise ŞŞT’nin adeta proje yürütücüsü ve/ya bir editör olarak adının görünürde olması onun kültürel ve simgesel sermayesi olan ve habitusu çeviri alanını şekillendiren bir toplumsal değişim eyleyicisi olarak işlev gördüğünü gösterecektir. Ayrıca, klasik edebiyat eserleri gibi kanonik eserlerin ya da simgesel değeri büyük dinî eserlerin çevirilerinin eser kadar değer verilen ve güvenilen isimlere emanet edilmesi tarih boyunca devam eden bir temayüldür. Ayrıca, ŞŞT kültürlerarası çeviri alanı içinde hâmi/patronaj konumunda olan hükümdarlar gibi diğer eyleyicilerle de bağlantılı bir toplumsal sermayeye sahiptir³. Bu da kendisine çeviri etkinliklerine ve de dolayısıyla kültürel planlamaya şekillendirme gücü vermektedir. Bourdieu (2023) sosyolojisinde, kültürel, simgesel ve toplumsal sermayenin birbirini tamamladığının altı çizilmektedir. ŞŞT örneğinde de rahip çevirmenin sahip olduğu kültürel sermaye simgesel sermayesini, o da toplumsal sermayesini büyütmektedir. Din adamı olduğu için değer gören ve toplumdaki güçlü eyleyicilerle iletişim halinde olabilen çevirmen görünür olma ayrıcalığına sahip olmuştur. Bourdieu’nün habitus kavramı sadece çevirmen ya da eyleyicinin özgeçmişini incelemek anlamına gelmemektedir. O öznenin alan içindeki konumu ve diğer öznelerle bağlantıları da habitusun bir parçasıdır. Bu nedenle bireysel özellikleri kadar ŞŞT’nin alandaki konumu ve ilişkileri de çeviribilim açısından değer taşıyan bulgulardır.

2.2. Şingko Şeli Tutung’un Çeviri Normları ve Çevirmen Kararları

Mağrifet Kemal Yunusoğlu, “Şingko Şeli Tutung’un Tercüme Üslubu Üzerine” başlıklı makalesinde ŞŞT’nin Uygurca’yı iyi bilmenin yanı sıra

³ Örneğin *Bayang jing* eserini ŞŞT, başkentteki soylulardan biri olan *Tüzmiş Togril Tegin Täyrim*’in talebi doğrultusunda Çince’den çevirmiştir (Zieme, Peter, “Şingko Şeli Tutung Kimdir?”, Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uygurca Çalıştayı Bildirileri 4-6 Haziran 2021, Yayına hazırlayan: Mustafa S. Kaçalin, Türk Dil Kurumu, Ankara 2022, 307-316.).

Çince, Sanskritçe, Toharca, Kuçarca dillerine de hâkim olan büyük bir Budizm bilgini ve dilbilimci olduğunu savunmaktadır (2022: 127). ŞŞT'nin çeviri norm ve kararları hakkında Türkoloji alanındaki çalışmaların sonucunu Kemal-Yunusoğlu şu şekilde özetlemektedir: Şingko Şeli, çeviriye yer yer yorum ve açıklama ekleyerek serbest çeviri modelini benimsemiş; çevirinin edebi ve şiirsel yanını kaybetmemek adına devrik cümleler kurmak gibi çeşitli stratejiler kullanmış ve çeviriye yeni terimler ekleyerek dilin zenginleşmesine katkı sağlamıştır (2022: 129-130). Ak ve Özalan'a göre de ŞŞT "hem kaynak metne saygısını muhafaza etmek hem de yaptığı eyleme dair söz hakkının olduğunu bilincinde olarak kendini ifade etmek istemiştir" (2017: 278).

Altun Yaruk'tan sonra ŞŞT'nin en dikkat çeken çevirilerinden biri olan *Xuanzang Biyografisi*'ni inceleyen Von Gabain (1935), çeviride kelimesi kelimesine bir aktarım yerine erek dilde uygun düşen ifadelerin karşılık olarak kullanılması, erek kültür için gerekli görüldüğünde kaynak metne ekleme yapılmış olması, uyaklı ifadelerin biçimine dikkat ederek çevrilmiş olması gibi çeviri kararları saptamıştır (Kemal-Yunusoğlu, 2022). Şinasi Tekin ise aynı eserin çevirisinde kaynak metinde olmayıp çevirmen ŞŞT'nin eklediği bölümleri incelemiştir (1959: 296-297). Yine Xuanzang Biyografi çevirisi konusunda Türkolog Reşit Rahmeti Arat, ŞŞT'nin bu eseri "*kavi nom bitig*" olarak adlandırmasının altına çizmektedir; çünkü bu ya da benzeri ibareler kaynak metinde bulunmamaktadır. Arat, bir edebi metin türü olarak değerlendirdiği "*kavi*"yi "nesir dilinden farklı olan bu üslup şiir olmamakla beraber nazmın bazı hususiyetlerini içine almakta" olan bir tür olarak tanımlamıştır (1965: XVIII & XXI). Röhrborn (1990) ise ŞŞT'nin çevirilerini "serbest" çeviri olarak nitelendirir ve bazı "yanlış anlamadan kaynaklanan hataları da yaptığını ancak Çince metni yanlış anladığı yerlerde bile Uygurcasını metne uyumlu bir şekilde çevirdiğini" belirtir (Kemal-Yunusoğlu, 2022: 128). Zieme (1991), ŞŞT'nin çeviriye Çince olmayan bölümler ekleterek ve genişletilerek çeviri yaptığını ve şiirsel ifadelerin kullandığı saptamasında bulunmuştur. Türkolog Mehmet Ölmez (1994) de *Xuanzang Biyografisi*'ni incelediği doktora tez çalışmasında özellikle bu eserin çevirisinde yüklem başa alınması ile devrik cümleler oluşturulması yönündeki dilbilgisel kararın ŞŞT'nin çeşitli çevirilerinde görülen kendine özgü bir tercih olduğuna dikkat çekmiştir. Ölmez, söz konusu devrik cümleler ve kavi biçiminin kaynak metindeki şiirselliğin

erek metne aktarılmasını sağladığını gözlemlemiştir (1994: 32-33; Kemal-Yunusoğlu, 2022: 129). ŞŞT'nin tüm bu seçimleri onun erek odaklı çeviri normunu benimsemiş ve bu doğrultuda yerlileştirici (*domesticating*) stratejiler izlemiş bir çevirmen olduğunu göstermektedir.

Yukarıda atıfta bulunulan Türkolog araştırmacıların hemfikir olduğu durum din adamı-çevirmen Şingko Şeli Tutung'un kendine özgü ve tutarlı çevirmen kararlarından oluşan erek odaklı bir çeviri normu olduğudur. ŞŞT'nin çeviri biçiminin fark edilebilir oluşu onun dönemin çeviri normlarından ayırt edici bir çevirmen habitusuna sahip olduğuna işaret olarak görülebilir. Çevirmen habitusunun hem toplum tarafından şekillenen hem de toplumu şekillendirebilen dinamik bir yapısı olduğuna çalışmanın kuramsal bölümünde değinilmiştir. Sahip olduğu kültürel ve simgesel sermayesinin de verdiği güçle ŞŞT'nin çevirmen habitusunun eski Uygur Türkçesinin zenginleşmesine katkı sağladığı söylenebilir. Yerleşik hayata yeni geçen bir toplum olan Eski Uygurlar için bu hayatın bir gereği niteliğindeki yazı dilini geliştirmenin büyük önem taşıdığını hatırlatmak gerekir. Kemal-Yunusoğlu da ŞTT'nin Uygur diline katkıları konusunda "Dilde daha önce kullanılmamış pek çok yeni terim ve kelimeyi, kendi deyimiyile "Türk" veya "Türk-Uygur" dilinin söz yapma özelliği ve temel zenginliğine dayanarak dilin imkânları dâhilinde türetmiş ve dilin söz varlığına eklemiştir" yorumunu yapmaktadır (2022: 134). Özlem Ayazlı, ŞŞT'nin erek metinlere Türkçe deyim ve açıklama eklemesine şu örneği vermiştir: Çince kaynak metinde "süt ve su" ifadesini Uygurcaya "süt ve yağ" olarak çevirmiştir çünkü günümüz Türkçesinde yağlı ballı olmak deyimine karşılık olarak eski Uygurcada "süt ve yağ gibi kavgasız olmak" deyimini bulunmaktadır (2022: 198). Erek metinde başka bir bölümde de ŞŞT, Çince "dört topluluk" ifadesini Uygurcaya *tört törlüg terin kuvrag* olarak (*toym şamnanç upase upasanç tört törlüg terin kuvrag*) olarak cümle içine açıklama eklemeli olarak çevirmiştir (Ayazlı, 2022: 200). Bir diğer dikkat çekici örnek ise şudur: ŞŞT, Eski Uygurca kelimesi kelimesine çevirisi "açık, farklı, söylemiş olduğu buyruğu engelsiz" olan bir ifadeyi "*açok adırtlıg yarlıkamış yarlığı tıdıgsız*" ("belagat yetisi, güzel ve etkili konuşma") olarak çevirmiştir (Ayazlı, 2022: 200).

Kemal-Yunusoğlu, Japon meslektaşı Oda Juten'in *Sekiz Yükmek* adlı sütranın ŞŞT tarafından yapılan çevirisinde "eski İran inançlarından Mani dini ile ilgili bazı unsurların eklendiğini, metnin bu yönde değiştirildiğini;

ancak son dönem çevirilerde bu tür yabancı unsurların yavaş yavaş kaybolduğu” yönündeki saptamasına atıfta bulunmaktadır (2022: 133). ŞŞT’nin erek kültürün Budizm öncesi dinî inançlarına ait unsurları çeviriye eklemesi erek kültürün metni alımlamasını ve de yeni dini kabul etmesini kolaylaştıracak bir yerlileştirme stratejisi olarak yorumlanabilir. Kosikinen ve Paloposki’nin (2010) *Yeniden Çeviri Hipotezi*’nde de vurgulandığı gibi çeviri tarihinde yeni bir yazar, yeni bir yazınsal tür ya da eserin erek kültür tarafından rahat ve olumlu alımlanması için ilk çevirilerde yerlileştirme stratejisine sıkça başvurulur. Daha sonra yapılan (yeniden) çevirilerde ise kaynak metnin yabancı unsurları hakkında daha fazla bilgi almak isteyen erek kitlenin talebine karşılık olarak yabancılaştırıcı stratejinin kullanıldığı bilinmektedir. Bu doğrultuda ŞŞT’nin bir amaç dâhilinde, toplumdaki çeviri normlarıyla paralel olarak ve habitus ve sermayesinden de güç alarak bu eklemeleri yaptığı düşünülebilir. ŞŞT’yi, toplumsal konumu ve çevirmen habitusu ile değerlendirmek çeviribilimcilerin onun çeviri kararlarını açıklarken dil dışı değişkenleri göz ardı etmemesine yardımcı olacaktır.

S o n u ç

Kültürlerarası etkileşim dönemlerinde fikirlerin, ürünlerin bir kültürden diğerine aktarımında kültür alan(lar)ını yapılandıran siyasi, ekonomik ve tarihi koşullar ve kısıtlamalar bulunmaktadır. Mevcut koşulları ve yapıları değiştirebilen ya da onlara uyum sağlayarak pratiklerini gerçekleştiren toplumsal eyleyciler de alan için kilit rol oynar. Kültürlerarası aktarımın en yaygın yollarından biri çeviri olduğu için çevirmenler tarih boyunca kültür alan(lar)ının eyleycileri olarak işlev göstermiştir. Din adamı ve çevirmen Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung da onlardan biridir. Kendisinin çevirilerini okuyan Eski Uygurlar, hem yerleşik hayata geçmeleri hem de din değiştirmeleri bakımından kültürlerarası aktarımın yoğun olduğu bir dönemde ve de ticari hareketliliğinin üst seviyede olduğu İpek Yolu coğrafyasında yaşamıştır.

İpek Yolu ekonomik sermaye ile birlikte kültürel ürünlerin de dolanımının hızlandığı bir hat olduğundan diller arası, dinler arası ve kültürler arası etkileşim kaçınılmaz olmuştur. Dönemin kısıtları ve koşulları gereği Eski Uygurlar yerleşik hayata geçmiş ve Budizm’i tercih etmiştir. Yeni bir kültür repertuarı oluşuna kadar çeviri eserler bu dönüşüm sürecinde araç olarak kullanılmıştır. Din adamı ve çevirmen Şingko Şeli

Tutung dinî konumundan gelen toplumsal sermayesi ve din ve dil bilgisinden kaynaklı kültürel sermayesi sayesinde toplumda statü yani simgesel bir sermaye sahibi de olmuştur. Budizm'in önde gelen kanon niteliğindeki eserlerini çeviren Şingko Şeli Tutung, kültür alanında sahip olduğu özel konum gereği habitusunu, çevirmen kararlarını erek kütlenin ihtiyaçlarına göre ayarlayabilmiş, ekleme ve çıkarmalar yapmaktan kaçınmamış ve adı görünür olarak günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu açıdan, Eski Uygurlar döneminde yapılan çeviriler başta olmak üzere Eski Türk Dili alanı çeviribilim için yeni çalışma konuları ve veriler sunabilir ve Türk çeviri tarihi çalışmalarına katkıda bulunabilir.

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşit Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965.
- AYAZLI, Özlem, "Tıngko Tâli Tutuğ ve Altun Yaruk Çevirisi Üzerine", *Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uygurca Çalıştayı Bildirileri 4-6 Haziran 2021*, Yayıma hazırlayan: Mustafa S. Kaçalın, Türk Dil Kurumu, Ankara 2022, 191-202.
- BLUMCZYNSKI, Piotr & Hephzibah Israel, "Translation and religious encounters", *The Routledge Handbook of Translation and Culture*, Editörler: Sue-Ann Harding & Ovidi Carbonell Cortés, Routledge, London & New York 2018.
- BOURDIEU, Pierre, *Kültür Üretimi: Sembolik Ürünler Sembolik Sermaye, İletişim Yayınları*, İstanbul 2023.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- ELMALI, Murat, "Eski Uygur Çevirmenlerin Çeviri Yöntemlerinde Basit Dil Yaklaşımları". II. Uluslararası Akademik Çeviribilim Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı, Okyay Eser ve Caner Çetiner (editörler), Günce Yayınları, İzmir 2024, s. 37-50.
- EMİROSMANOĞLU, Zuhale, "Sosyolojik bir çeviri eleştirisi: Bourdieu'yle Queneau'dan Yücel'e Zazie Metroda", *Journal of Human Sciences*, 20(4), s. 545-566.
- ERASLAN, Kemal, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2023.
- FINDLEY, Carter, *Dünya Tarihinde Türkler*, Alfa Yayınları, İstanbul 2019.

- GABAIN, Annemarie von, "Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-tsangs.I. Bruchstücke des 5. Kapitels", *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Philologisch-historische Klasse*. Berlin 1935, s. 151-180.
- GORSKI, Philip, *Bourdieu ve Tarihsel Analiz*, Heretik Yayınları, Ankara 2015.
- JUTEN, Oda, *Some problems on manuscripts of the Eight Lights Sūtra in Uighur*, 1978, s. 118-104.
- HAMILTON, James, "Les titres ʿāli et tutung en ouïgour", *Journal asiatique* 272 (1984), 425-437.
- HEILBRON, Johan & Gisèle Sapiro, "Outline for a Sociology of Translation: Current Issues and Future Prospects." *Constructing a Sociology of Translation*, Editörler: Michaela Wolf & Alexandra Fukari, John Benjamins, Amsterdam: 2007, s. 93-108.
- KARAHAN, Akartürk, "Altun Yaruk İle İlgili Türkiye'deki Çalışmalara Bir Bakış", *Dil Araştırmaları*, Sayı: 12, Bahar 2013, s. 277-287.
- KAYA, Ceval, *Uygurca Altun Yaruk (giriş, metin ve dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- KEMAL YUNUSOĞLU, Mağrifet, "Şingko Şeli Tutung'un Tercüme Üslubu Üzerine", *Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uygurca Çalıştayı Bildirileri* 4-6 Haziran 2021, Yayıma hazırlayan: Mustafa S. Kaçalin, Türk Dil Kurumu, Ankara 2022, s. 127-136.
- KESKİN, Berker, *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2022.
- KOSKINEN, Kaisa, and Outi Paloposki, "Retranslation", *Handbook of Translation Studies: Volume 1*, Editörler: Yves Gambier & Luc van Doorslaer, John Benjamins, Amsterdam 2010, s. 294-98.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Tarih-i Dinîsi*. Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- KÖRTELLİ, Sümbül Begüm, Kitap Tanıtımı: Kaya, Ceval. (Ed.). *Uygurca Altun Yaruk Belgeler*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2023, 842. ISBN: 978-975-17-5510-0. JOTS, 7/2, 2023, s. 596-597.
- LİGETİ, Lajos, "Sur quelques transcriptions sino-ouïgoures des Yuan", *Ural-Altaische Jahrbücher* 33, 1961, s. 235-244.
- ÖLMEZ, Mehmet, *Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1994.

- ÖZALAN, Uluhan & Ebru Ak, "Hsüan Tsang Biyografisinin Eski Uygurca Çevirisinde Çevirmen Kararlarının Çağdaş Çeviri Kuramları Bakımından İncelenmesi". *The Journal of Academic Social Science*, Yıl: 5, Sayı: 40, Şubat 2017, s. 271-281. (%50 (1. Yazar), %50 (2. Yazar)).
- RÓNA-TAS, András, "New Publications on Uygur Texts Translated from Chinese", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 56, 2003, s. 451-459.
- RÖHRBORN, Klaus, "Tijko Tāli und die Organisation der Übersetzungstätigkeit bei den Uiguren, Turkologie heute – Tradition und Perspektive". *Materialien der dritten Deutschen Turkologen-Konferenz*, Nurettin Demir ve Erika Taube (editörler), Wiesbaden 1998, s. 255-260.
- RÖHRBORN, Klaus, "Mangelnde Worteinheit der agglutinierenden Sprachen in der Sprachtypologie des 19. Jahrhunderts". *Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists*. Berlin/GDR, August 10 – August 15, 1987. Bd. 3. Berlin 1990, s. 2415-2419.
- SAPIRO, Gisèle, "Translation and the field of publishing. A commentary on Bourdieu's 'A conservative revolution in the field of publishing'". *Translation Studies* 1, 2008a, s. 154-166.
- SAYIT, Muhemmetrehim, "Beşbalıklı Şingku Şali'nin Altun Yaruk'ta İzlediği Çeviri Yöntemleri". *Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uygurca Çalıştayı Bildirileri* 4-6 Haziran 2021, Yayına hazırlayan: Mustafa S. Kaçalin, Türk Dil Kurumu, Ankara 2022, s. 165-170.
- TEKİN, Şinasi, "Altun Yaruk'un Çincesinin Almancaya Tercümesi Dolayısıyla". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 7, 1959, s. 293-306.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*. Türkiye İş Bankası, İstanbul: 2020.
- VELİ, Hatice, *Eski Uygurlarda Yerleşik Yaşam Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022.
- YILMAZ KUTLAY, Sevcan & Uluhan Özalan. "Eski Uygurların Din Değiştirme ve Din Dili Oluşturma Sürecinde Çevirinin Rolü", *Söylem Filoloji Dergisi* (Çeviribilim Özel Sayısı II), s. 454-468. <https://doi.org/10.29110/soylemdergi.1594815>. (%50 (1. Yazar), %50 (2. Yazar))

- ZIEME, Peter, "Tıngko Tāli Tutung Kimdir?", *Beşbalıklı Şıygko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uygurca Çalıştayı Bildirileri* 4-6 Haziran 2021, Yayına hazırlayan: Mustafa S. Kaçalın, Türk Dil Kurumu, Ankara 2022, s. 307-316.
- ZIEME, Peter, *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang*. (Bibliotheca Orientalis Hungarica XXXIII.) Budapest 1991.
- ZIEME, Peter, "Xuangzangs Biographie und das Xiyuji in altturkischer Überlieferung", *Buddistische Erzählliteratur und Hagiographie in türkischer Überlieferung*. Hrsg. Von J.P.Laut und K.Röhrborn, Tafel 5-XXI, Wiesbaden 1990: s. 75-107.
- ZIEME, Peter, "Sıngqu Sāli Tutung-Übersetzer buddhistischer Schriften ins Uigurische, Tractata Altaica". *Festschrift für Denis Sinor*, Wiesbaden 1976a, s. 767-775.